

3023-5820

Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi

Altı Aylık Hakemli Makale, Araştırma ve İnceleme Dergisi
Vol./Cilt: 3, Issue/Sayı: 2, ss. 120-140, December/Aralık 2025.

Kişilik İnşasında Hadislerin Önemi: el-Edebü'l-Müfred Örneği*

The Role of Hadīths in Personality Formation: The Case of al-Adab al-Mufrad by al-Bukhārī

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Arrival Date
06.06.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date
23.10.2025

Son Revizyon Tarihi / Last Revision Date
25.12.2025

Yayın Tarihi / Publication Date
31.12.2025

Doç. Dr. Selahattin AYDEMİR

Kayseri Üniversitesi Develi İlahiyat Fakültesi Temel
İslâm Bilimleri Hadis Anabilim Dalı,
Kayseri, TÜRKİYE.

Öz

Hz. Peygamber'in örnek yaşamı ve hadisleri, bireylerin ahlâkî ve kişilik gelişimine rehberlik eden evrensel bir model olarak davranış biçimlerini ve toplumsal ilişkilerini şekillendirmede temel bir kaynak teşkil etmektedir. Hadisler, sadece dinî birer metin olmanın ötesinde insanın karakter inşası ve ruhsal olgunlaşması açısından pratiğe dönük ilkeler sunarak şahsiyet gelişimine somut katkılar sağlayan eşsiz bir miras niteliğindedir. Allah Resûlü'nün, ashabının mizaç ve karakterini şekillendirirken hangi ahlâkî ilkeleri benimsemesini istediği ve bu yolla ümmetine hangi değerleri miras bırakılmayı amaçladığını hadisler aracılığıyla tespit etmek büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden insanlığın ahlâkî yıkım yaşadığı zamanlarda daha çok gündeme gelen bu ulvi değerlerin tamamlayıcısı mesabesinde olan nebevî ahlâkın ana prensiplerini tespit etmek, bu temel hakikatleri ön plana çıkarmak ve onları insanoğlunun dikkatine sunabilmek büyük bir önem arz etmektedir. Dolayısıyla hadislerdeki ahlâkî öğretiler, şahsiyet inşasında merkeze alındığında bu değerler müminin maddî ve manevî gelişimini yönlendiren işlevsel bir role sahip olacaktır. Mütakaddim ve müteahhir bazı âlimler, *Hadis ve Ahlâk Edebiyatı* sahasında Resûlullah'ın ahlâkî vasıflarına dair pek çok kitap kaleme alarak İslâm medeniyetinde önemli bir edebiyatın oluşmasına katkı sağlamışlardır. Bu çalışmalardan biri de hadis alanında eşsiz bir yeri olan Buhârî'nin ahlâk rivayetlerini derlediği *el-Edebü'l-müfred* adlı eseridir. Araştırmada, bu kitapta yer alan ahlâka dair hadisler bağlamında kişiliğin inşasında, hadislerin bireye ve topluma katkıları incelenecektir. Zira Müslümanlar, Hz. Peygamber'in etkileyici ahlâkını tanıdıkları ve içselleştirdiklerinde, onun sünnetine daha uygun ahlâkî davranışlar sergileyeceklerdir. Bu bağlamda Buhârî'nin ilgili kitapta derlediği ahlâka dair rivayetler nitel açıdan tahlil edilerek kişilik inşasında hadislerin rolü tetkik edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, el-Edebü'l-müfred, Ahlâk, Şahsiyet, Buhârî.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Aydemir, Selahattin. "Kişilik İnşasında Hadislerin Önemi: el-Edebü'l-Müfred Örneği". *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SIAD)* 3/2 (Aralık 2025), 120-140.
<https://zenodo.org/10.5281/zenodo.17566878>

*Bu makale II. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu (UDİS-2021) "Din, Ahlak ve Hukuk" isimli sempozyumda (Eskişehir: 07-09 Ekim 2021) "Ahlâk Merkezli Şahsiyet İnşasında Hadislerin Rolü -El-Edebü'l-Müfred Bağlamında Bir İnceleme-" adıyla sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve kısmen değiştirilmiş halidir.

Öne Çıkanlar

- Hicrî üçüncü asırda yazılan bir eserin modern dönemin yöntemine benzer bir şekilde yazılması
- Kişiliğin oluşumu ve gelişiminde yakın çevrenin ehemmiyeti
- Sıla-i rahmin ihmali durumunda toplumsal çözümlere sebep olması
- Ahlâkî gelişimde söylem ve eylem birlikteliğinin önemi
- Çevre ve tabiatın şahsiyet gelişiminde etkisi

Abstract

The exemplary life of the Prophet Muḥammad and his Ḥadīths constitute a universal model guiding individuals in moral conduct and personality formation, serving as a foundational source for shaping behavior and social relations. Beyond their religious function, Ḥadīths provide practical principles for the formation of moral character and spiritual maturity, thereby contributing concretely to the construction of an integrated personality. Identifying the moral principles that the Messenger of Allah sought to instill in the character of his Companions, as well as the values he intended to transmit to the Muslim community, is of particular importance, especially during periods of moral crisis. When the ethical teachings of Ḥadīths are placed at the center of personality formation, they assume a functional role in guiding both the material and spiritual development of the believer. Within this tradition, al-Adab al-Mufrad by al-Bukhārī represents a distinctive compilation of ethical narrations. This study examines the role of Ḥadīths in personality formation through a qualitative analysis of the ethical narrations included in this work, evaluating their contributions to both individual and social life. The study argues that internalizing the exemplary character of the Prophet enables Muslims to align their moral conduct more closely with the Sunnah and reinforces the enduring relevance of Prophetic ethics (al-akhlāq al-nabawiyya) in character formation.

Keywords: Ḥadīth, al-Adab al-Mufrad, Ethics, Personality Formation, al-Bukhārī.

Highlights

- The central role of Ḥadīths in moral character and personality formation
- The significance of al-Adab al-Mufrad as a foundational text in Islamic ethical literature
- The influence of social environment and close relationships on personality development
- The ethical consequences of neglecting kinship ties (şıla al-raḥm)
- The importance of coherence between moral discourse and ethical practice in Prophetic teaching

1. Giriş

Hadis edebiyatı incelendiğinde bireyin ahlâkî gelişimine önem veren pek çok rivayetin kişiyi erdemli bir insan seviyesine getirmeyi ana hedef olarak tayin ettiği görülecektir. Yalnızca Kütüb-i Sitt'e'deki Kitâbü'l-Edeb bölümleri bile bu gerçeğin somut delili olmaya yeterlidir.¹ Bu durum, İslâm dininin inanç hususunda olduğu gibi ahlâkta da müminlere belli bir hüviyet kazandırmayı hedeflediğine işaret etmektedir. “Siz, insanlar için çıkarılan en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah’a iman edersiniz.”² âyeti, özelde sahâbe genelde

¹ Örnek için bk. Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Muhammed Züheyr en-Nâsir (Lübnân: Dâru Tavkû'n-Necât, 1422), “Edeb”, 8/2; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdüllâkî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1374/1955), “Edeb”, 3/1682; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen*, thk. Şuayb Arnaût (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), “Hudûd”, 4/629; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Şuayb Arnaût (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), “Edeb”, 7/153; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen*, Ahmet Muhammed Şâkir (Mısır: Şirketü Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî1395/1975), “Edeb”, 4/453; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Sünen* (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1421/2001), “Âdâbü'l-Kudât”, 8/221.

² Âl-i İmrân 3/110.

Müslüman şahsiyetini tasvir ettiği için bu niteliğe sahip olmak gerektiğini bildirmektedir.³ Sünnetin öne çıkan özelliği, Kur'an'ın yaşama aktarılması ya da teoriğin pratiğe yansımada Allah Resulü'nün örnekliğidir. Haddizatında Resûlullah'ın en güzel örnek ve hikmet sahibi olduğunun bildirilmesi onun tasarruflarının ne kadar önemli ve etkili olduğunu göstermektedir.⁴ “*Elbette sen yüce ahlâk üzeresin.*”⁵ âyeti, Hz. Peygamber'in örnekliğini hayatın her alanına en ideal bir şekilde tatbik etmenin gerekliliğine işaret etmektedir.⁶ Sünnetin vahiy ürünü olduğu konusunda İslâm tarihi boyunca farklı mütalaalar yapılmıştır. Bu yorumlar içerisinde sünnetin bir kısmının vahiy olduğu görüşü öne çıkmıştır.⁷ Hz. Peygamber'in insanî yönü dikkate alındığında sünnetin belli bir bölümünün beşerî özellikler arz etmesini doğaldır.⁸ Bununla birlikte Şah Veliyyullah Dihlevî'nin ifade ettiği gibi Resûlullah'ın dine dair konulardaki içtihatlarının vahiy mesabesinde görülmesi sünnetin önemine işaret etmektedir.⁹ Sünnetin müminler nazarındaki ehemmiyeti sebebiyle onu temel alan ahlâkî prensipleri bir yaşam tarzı haline getirmek gerekir. Böylece maddî ve manevî aşırılıklardan uzak, tutarlı ve dengeli bir kişilik oluşturma zemini yakalamak mümkün olacaktır.

İslâm ahlâkının ana kaynakları genel olarak Kur'an ve sünnet olarak kabul edilmiştir. Kur'an'da ahlâklı olmanın bazı belirgin özellikleri şöyle açıklamıştır: “*Yüzlerinizi doğu ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdem sahibi olanlar Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; mala olan sevgilerine rağmen onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir.*”¹⁰ Âyetinde inanç, ibadet, ferdi ve içtimaî ahlâk olmak üzere dört mesele birlikte zikredilmiştir. Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) bu âyetinde yer alan ve hakiki dindarlığı ifade eden *birr* sözcüğünü, “Tüm saygı ifade eden davranışlar, itaatler ve kişiyi Allah'a yakınlaştıran hayırlı işler” şeklinde yorumlamıştır.¹¹ Allah Resulü'nden rivayet olunan hadisler; iman ve ibadet konularında, fikhî çıkarımlarda (istinbâtü'l-ahkâm), içtimaî ve ahlâkî konularda, hayatın dünya ve ahirete yönelik hemen hemen her alanında kullanılmış ve rehber edinilmiştir. Bu gayet tabii bir durumdur. Zira İslâm, insanın dünyasını da ahiretini de düzenleme iddiasını her zaman sürdürmüştür.¹² İslâm ahlâkını

³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Mekke: Dârü't-Terbiye ve't-Türâs, ts.), 100-103.

⁴ en-Nisâ 4/113; el-Ahzâb 33/21.

⁵ el-Kalem 68/4.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî (Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1384/1964), 18/228.

⁷ Mustafa Genç, *Sünnet-Vahiy İlişkisi* (İstanbul: Beka, 2015), 208-244.

⁸ H. Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 245-375.

⁹ Ebû Abdülazîz Kutbüddîn Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, thk. Seyyid Sâbık (Beyrût: Darü'l-Cil, 1426/2005), 1/223.

¹⁰ el-Bakara 2/177.

¹¹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 5/213-214. Ayrıntılı bilgi için bk. Zülfikar Durmuş, İnanç, Amel ve Ahlak ilişkisi -el-Ahzâb 33/35. Âyet Bağlamında-, *Harran İlahiyat Dergisi Özel Sayı* (2024), 8.

¹² Hâbil Nazlıgöl, “Ahlak Alanında Hadis Kullanımı ve Ahlak-ı Alai'deki Hadisler”, Kınalı-Zâde Ali Efendi (1510-1572), Erciyes Üniversitesi Matbaası (1999), 73.

oluşturan Kur'an ve sünnet, kişinin dinî hayatını düzenleyip görevlerini belirlediği gibi dünyevî yaşam tarzının da genel çerçevesini çizer, nasıl bir hayat sürmesiyle ilgili genel ilkeleri koyar.¹³

Sünnet, hangi zaman veya mekânda yaşadıklarına bakmaksızın Müslümanlar arasında uygulama birlikteliği sağlaması sebebiyle ümmet arasında tevhidi tesis etme gibi çok büyük bir işlev görmektedir.¹⁴ Bu sebeple sünnetin dinî anlayışta olduğu kadar ahlâk alanında da belirli bir standardı yakalamada etkili olduğu anlaşılmaktadır. Müsteşriklerin de bu durumu belirtmeleri sünnetin çok büyük bir fonksiyona sahip olduğu anlamına gelmektedir.¹⁵ Sünnetin önemi ve ahlâkın konumu nedeniyle hadis alanında pek çok çalışma yapıldığı görülmektedir.¹⁶ Fakat Buhârî'nin (ö. 256/870) ahlâka dair hadisleri derlediği *el-Edebü'l-müfred* isimli eseri hakkında ahlâkın şahsiyet gelişimine tesiri bağlamında çalışma olmadığı için ilgili rivayetler bu bağlamda ele alınacaktır.¹⁷ Bir binada temel ne kadar önemliyse *el-Edebü'l-Müfred*'e bakıldığında aile ve akraba çevresinin merkeze alınması da benzer şekilde önemli olduğu görülmektedir. Modern çağda dahi bu yaklaşımın kabul edilmesi ile o dönemde Buhârî'nin şahsiyette etkili olan bu hadislere yer vermesinin değeri daha iyi anlaşılmaktadır. Bu tür bir sınıflandırma, aynı dönemde yaşayan ve ahlâka dair eserler kaleme alan İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894) gibi müelliflerin takip ettiği usûlden farklılık arz etmektedir.¹⁸ Zira hicri 3. asırda yaşayan Buhârî, bireyin kişilik ve ahlâkî

¹³ Enbiya Yıldırım, *Din-Ahlak Ekseninde Hz. Muhammed* (İstanbul: Rağbet, 2007), 194.

¹⁴ İlyas Çelebi, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/154.

¹⁵ Daniel Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, trc. Salih Özer & Sabri Kızılkaya (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 9.

¹⁶ Ahlâk genelinde hadis alanında yapılan bazı çalışmalar: Enbiya Yıldırım, *Din-Ahlak Ekseninde Hz. Muhammed* (İstanbul: Rağbet, 2007). Kitapta dinin ve ahlâkın insana kazandırdığı değerler ana hatlarıyla ele alınmaktadır; Ahmed Ürkmez, "Ahlak Hadislerinin Düşünce ve Davranış Eğitimiindeki Yeri ve Rivayet Değeri" adlı doktora tezinde ahlâk eğitiminde benimsenen nebevî yöntemleri tespit etmeye ve rivayet değerlerini belirlemeye amaçlamıştır. Suat Koca, "Ahlak Hadisleri ve Değerlendirme Esasları" isimli doktora tezinde hadis rivayetleri özelinde ahlâkın gramerini ortaya koymaya çalışmıştır. Halit Arı, "Hadislerde Kötü Ahlâk" adlı yüksek lisans tezinde olumsuz ahlâkî hasletlerin fert ve toplum üzerindeki tahribatlarının giderilmesi için nasıl bir çalışma ve yol takip edilmesi gerektiği üzerine durulmuş ve hadisler ışığında çözümler sunulmaya çalışılmıştır. Elif Kopal, "Buhari Ve Müslim Hadisleri Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Nezaket Ve Zarafeti" yüksek lisans tezinde Hz. Peygamber'in beşerî ve sosyal ilişkilerinde nezaket ve zarafet örnekleri incelenmiştir.

¹⁷ *el-Edebü'l-Müfred* özelinde yapılan bazı çalışmalar: Osman Serdar Asar, "el-Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred Adlı Eserinde Yer Alan Mevkûf Hadisler" isimli yüksek lisans tezinde mevkuf rivayetlerin tespiti ve varsa merfû olarak nakledilen hadisleri belirlenmeyi hedeflemiştir. Nilüfer Ünsal, "el-Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'i Bağlamında Hz. Peygamber'in Sünneti'nde Görgü Kuralları" isimli yüksek lisans tezinde kişilerin aile ve sosyal hayatta riayet etmesi gereken görgü kurallarını işlemiştir. Muhammed Saeed Almajd ise "İmam Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred İsimli Eserindeki Metodu" makalede usulü temel bir inceleme yapmıştır. Mesut Eskin, "Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred Adlı Eserindeki Aile Konulu Hadislerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi" adlı yüksek lisans tezinde *el-Edebü'l-Müfred* adlı eserinde geçen aile konulu hadislerin günümüz din eğitimi yöntem ve ilkeleri doğrultusunda inceleyip günümüz ailesinin din eğitimi anlayışına katkı sağlamayı hedeflemiştir. Sedanur Yıldız, "Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred Adlı Eserindeki Ahlâk Konulu Hadislerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi" isimli yüksek lisans tezinde *el-Edebü'l-Müfred*'te yer alan hadisleri modern eğitim açısından değerlendirip din eğitimine tarihsel ve dini bir temel sağlamak istemiştir. Ahmet Esat Erdoğan, "Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred Adlı Eserindeki Beşerî Münasebetlerle İlgili Hadislerin Din Eğitimi Açısından İncelenmesi" isimli yüksek lisans tezinde Hz. Peygamber'in kurduğu beşerî münasebetlerde kullanmış olduğu eğitim ilke ve metodları incelenerek Hz. Peygamber'in bir toplumu nasıl eğittiğini elde edilen bulgular ışığında incelemiştir. Hacer Ev, "Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'indeki Hadislerin Eğitim Açısından Değerlendirilmesi" adlı yüksek lisans tezinde hadislerin eğitim psikolojisi, eğitim sosyolojisi, eğitimde amaçlar, içerik, ilke ve yöntem açısından herhangi bir değeri olup olmadığı araştırılmış ve ulaşılan bulguları modern eğitim açısından değerlendirmiştir. Yine Abdurrahman Yılmaz, "Buhârî'nin Zayıf Hadis Rivayeti: el-Edebü'l-müfred Özelinde Bir İnceleme" adlı makalesinde Buhârî'nin zayıf hadisleri belirli amaçlar doğrultusunda bilinçli bir tercih olarak eserine dâhil edip etmediğini konu etmiştir. Ali Ekber Polat, "Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'inde Çocuk Eğitimi ve Olgusu" adlı tezinde Buhârî'nin çocuk terbiyesi ve eğitimiyle ilgili rivayetleri tahlil ederek İslâm'da çocuk eğitimi anlayışını ortaya koyan bir çalışma yapmıştır.

¹⁸ Bu eserlerin ilk üç babı verildiğinde sistematik bir farklılık daha iyi anlaşılacaktır. İbn Ebî Şeybe'nin *el-Edeb* adlı eserindeki ilk üç bab başlığı şu şekildedir: "Bir erkeğin diğer erkeğin elini öpmesi babı", "Bir erkeğin, başka bir erkeğin ismini küçültmesi babı", "Yüzü örtmek hakkında gelenler babı" Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe *el-Kûfî, el-Edeb* (Lübnan: Dârü'l-Beşâirü'l-

gelişiminde etkili olan faktörleri ele alırken modern psikoloji ve sosyoloji yaklaşımlarına benzer şekilde merkezden çevreye doğru bir yayılma perspektifini benimsemiştir. Ona göre ilk ve en etkili etki kaynağı ailedir. Çocuklukta kazanılan değerler, güven duygusu ve ahlâkî ilkeler bireyin temel karakterinin şekillenmesinde belirleyici rol oynar. Bu merkezî etki, zamanla genişleyerek akraba, komşu ve toplum çevresine doğru yayılır. Böylece bireyin sosyal etkileşimleri ve toplumsal uyumu da güçlenir. Buhârî'nin bu yaklaşımı, sadece hadisleri rivayet eden bir muhaddis olarak değil, aynı zamanda ahlâkî ve kişilik eğitimi perspektifine sahip bir eğitimci olarak da önemini ortaya koyar. Kısacası merkezden çevreye doğru etki mekanizmasını dikkate alması, bireyin hem içsel karakter gelişimini hem de toplumsal ilişkilerdeki sorumluluk bilincini bütüncül bir biçimde anlaşılmasına imkân tanır. Bundan dolayı makalede Buhârî'nin kişilik oluşumunda daha etkili kabul ettiği merkezden çevreye doğru bir yayılma ve şahsiyetin gelişiminde var olması gereken bazı ahlâkî öğretiler olmak üzere konuyu iki başlık şeklinde ele almak daha uygun olacaktır. Yine makalede Semîr b. Emîn'in tahkikini yaptığı ve 644 bab başlığında 1322 rivayete yer verdiği *el-Edebü'l-müfred* tahkiki esas alınacaktır.¹⁹

Ahlâk ve edeb kavramları genellikle birbirlerinin yerine kullanılır. Bununla birlikte bu iki kavram arasında umum-husus ilişkisi vardır. Dolayısıyla alt başlıklara geçmeden önce İmam Buhârî'nin kitabında ahlâk yerine edep sözcüğünü seçmesinden dolayı aralarındaki farka ve birbiriyle ilişkine kısaca değinmekte fayda vardır. Eş anlamlı da kullanılan ahlâk ile edep sözcükleri karşılaştırıldığında edebın ahlâktan daha fazla ayrıntıya tekabül ettiği ifade edilmektedir. Mesela ahlâkın bireyin ruhî, manevî ve değer tarafını yansıttığı; edebın ise örf, âdet ve gelenek haline gelmiş her şeyi kuşattığı şeklinde daha genel bir yaklaşım vardır.²⁰ Yine tedeyyün yaklaşımına bağlı olarak insandan insana değişebilen ahlâk, tüm bireyler için standart olan etiğin konusudur. Bunun yanında günlük yaşam içinde yeme ve içme gibi daha hususi görgü kaideleri olan edep ise fikir ve hayat biçimini nesilden nesle nakleden kültürün konusudur. Bundan dolayı edebın etik ile birlikte pratik ve estetiği de içerdiği ifade edilmektedir.²¹ Bu açıklamalardan hareketle Buhârî'nin *ahlâk* kelimesi yerine *edep* sözcüğünü tercih etmesinin, onun hem örfî hem de sosyal yönü öne çıkarmak ve kapsamı daha geniş tutmak istemesinden kaynaklandığı söylenebilir.

2. Şahsiyet Oluşumunda Merkezden Çevreye Gelişen Süreç

Bireyin, şahsiyetin oluşumunda etkili olan sosyal çevre unsurları içinde doğumdan itibaren iletişimin en yüksek olduğu aile, diğer faktörlerin önüne geçmektedir. Bu bağlamda en yakın ve

İslâmiyye, 1420/1999), 126-133; Ahmed b. Hanbel'in *el-Câmi' li ulûmi'l-İmam Ahmed* eserinin *el-Edep ve'z-zühd* bölümünün ilk üç babı: "Dilin terbiyesi babı", "Gözün terbiyesi babı", "Yeme ve içme Adabı" Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Câmi' li ulûmi'l-İmam Ahmed* (Mısır: Dârü'l-Fellâh, 1430/2009), 20/12-59; İbn Ebî'd-Dünyâ'nın *Mekârimü'l-ahlâk* adlı eserinin ilk üç babı: "Hayâ bahsi ve ilgili rivayetler", "Doğruluk hakkında bölüm; fazileti ve yalanın kınanmasıyla ilgili rivayetler", "Cesaret ve yiğitlik hakkında bölüm ve onunla ilgili rivayetler" Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, *Mekârimü'l-ahlâk* (Beyrut: Dârü Sâdır, 1999), 34-70.

¹⁹ Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Semîr b. Emîr ez-Züheyrî (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1419/1998), 3-744.

²⁰ Mustafa Çağrı, "Edep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/414.

²¹ Koca, *Ahlak Hadisleri ve Değerlendirme Esasları*, 238-240; Mustafa Çağrı, "Ahlâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/10, Çağrı, "Edep", 10/414.

sürekli etkileşim içinde bulunulan aile fertleri; bireyin temel değerler, normlar ve davranış kalıplarını öğrenmesinde birincil rol oynar. Ailenin ardından genişleyen çevreyi oluşturan akrabalar, komşular ve arkadaşlar bireyin sosyal becerilerinin, toplumsal sorumluluk bilincinin ve iletişim yetkinliklerinin gelişiminde önemli katkılar sağlar. Zamanı ve mekânı içine alan bu hiyerarşik etkileşim modeli, daireye benzetilecek olursa buna merkezden çevreye genişleyen süreç adı verilebilir. Zira bireyin içsel karakter yapısının ve toplumsal ilişkilerdeki uyum yeteneğinin oluşumunda böyle bir sürecin baskın olduğu görülmektedir.

İslâm'ın emir ve yasakları incelendiğinde dinin temel gayesinin insanları güzel ahlâk sahibi yaparak onların kemale ulaşmalarını sağlamak olduğu anlaşılabacaktır. Buhârî de hadis alanında kaleme aldığı emsalsiz eserleriyle meşhur bir âlim olmasının yanında *el-Câmi'u's-sahih*'inde fikhını bab başlıklarına yansıtarak diğer âlimler arasında mümtaz bir konum edinmiştir. Yine *el-Edebü'l-müfred*'de ahlâk ile ilgili rivayetleri başarılı bir şekilde derlemiştir. Böylece ehl-i hadis ile ehl-i rey tasnifinde Buhârî'nin yaklaşımı, daha çok ehl-i hadise yakın olmuştur. Buna rağmen sadece naslarla yetinmeyip akli da devreye sokarak fikhî yaklaşımını da yansıtmıştır.²² Buhârî *el-Câmi'u's-sahih*'te fikhını kendi usulüyle başta naslar olmak üzere âsâr ile temellendirirken,²³ *el-Edebü'l-müfred*'de fikhî yaklaşımını terâcime yansıtırken bir delile dayandırmamaktadır.²⁴ Bab başlıklarıyla kendi fikhî anlayışını yansıtan Buhârî'nin kişilik gelişiminde etkili olan ahlâkî ve edebî unsurları bilinçli bir şekilde seçtiği anlaşılmaktadır. *el-Edebü'l-müfred* sadece bab başlıkları üzerinden tahlil edildiğinde anne-baba, yakın akraba, azatlı, evlat, komşu, öksüz, köle, hizmetli ve diğer insanlar şeklinde yakından uzağa doğru bir genişlemenin olması dahi bu bilinçli tercihi yansıtmaktadır. Ahlâk eseri olmasına rağmen o dönemde yapılan böyle bir seçimin, çağdaş psikoloji ve psikiyatri gibi son dönem bilimlerin ilgi alanına giren şahsiyet anlayışına paralel olması son derece önemlidir.²⁵ Resûlullah'ın bireysel ve toplumsal rehberlik faaliyetlerini Eğitim Psikolojisi, Eğitim Sosyolojisi ve Sosyal Psikoloji gibi ilimler açısından da değerlendirilmesinin önemi anlaşılmaktadır.²⁶ Ayrıca İslâm'ın güzel ahlâkı tamamlama işlevi düşünüldüğünde hadis-ahlâk bağlantısının önemi de ortaya çıkmaktadır.²⁷ Bu durum, dinin hayatı anlamlandırması sebebiyle mütedeyyin insanların ahlâka daha fazla önem vermesi gerektiği fikrini birlikte getirmektedir.

²² Hamit Sevgili, *İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 301.

²³ Örnek için bk. "İlim, söz ve amelden öncedir." şeklinde attığı bab başlığında fikhını ifade ederken, Muhammed 47/19, Fâtır 35/28, el-Mülk 67/10, ez-Zümer 39/9 ayetlerine; "Allah kimin hayrını isterse din hususunda ona büyük anlayış sahibi kılar.", "İlim ancak öğrenmektir." rivayetlerine; ayrıca Ebû Zer ve Abdullah b. Abbâs'ın görüşlerine dayandırmaktadır. Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, "İlim", 7.

²⁴ Buhârî yazdığı bab başlıklarında genellikle rivayeti esas aldığından bazı terâcimlerde örneklige bakılmadan edebe dair bir kod aramaktadır. Örnekler için bk. Suat Koca, *Hadis ve Ahlak -Kavram, Kuram, Literatür ve Tasavvur Eksenli Bir İnceleme-* (İstanbul: Kuramer, 2021), 187.

²⁵ İnsanın tanıtımında yapılan araştırmalar sonunda gerçek diye ortaya konan neticeler çoğunlukla Müslüman olmayan Batı toplumlarına dayanmaktadır. Bu yüzden bizim bu kavramların birçoğunu gözden geçirmeye, İslâmın insan tasavvuru ışığında tartışmaya, İslâmî kavramlarımızla yuşması veya en azından çelişmemesi için bazı değişiklikler ve düzeltmeler yapmaya ihtiyacımız vardır. İslâm'ın insan tasavvurunu kendilerinden yararlanarak doğru bir şekilde çıkarıp ortaya koyabileceğimiz esaslı iki kaynak Kur'an ve hadis nebevidir. M. Osman Necati, *Hadis ve Psikoloji*, çev. Mustafa Işık (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 13-16.

²⁶ Şakir Gözütok, *Hiz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 252.

²⁷ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 143-144. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de Resûlullah'ın edebe dair anlayış ve yaklaşımını ifade eden hadisleri bir araya getirip derlemiştir. Eserde, bireyin anne babaya karşı mesuliyetleri bağlamında konuya başlaması ve yirmi dört bab olarak ayrıntılı kabul edilebilecek şekilde mevzuyu işlemesi, bu meseleye verdiği değere işarettir. Eserde mukaddime olmadığı için Buhârî'nin eserini yazmaya yönlendiren temel etkenin ne olduğu açık olarak tespit edilemediği gibi niçin bu konuyla başladığına dair bir bilgiye de ulaşılamamaktadır.²⁸ Bu tercihin Buhârî'nin on yaşında babasını kaybetmesine bağlı hasreti, talebelik yıllarında annesi ve abisinin onun her türlü gereksinimini fedakârca karşıladığı düşünüldüğünde tesadüfi olmadığı anlaşılmaktadır.²⁹

Ahlâkta olduğu gibi kul hakkı meselesinde de öne çıkan öncelikli konulardan biri anne ve baba hakkıdır. Kur'an net bir şekilde çocuğun anne babasına karşı görevlerini herhangi bir şart veya karşılık beklemeden yerine getirmesine vurgu yapmıştır: "*Rabbin, yalnız kendisine kulluk etmenizi, anne babanıza da iyi davranmanızı mutlak bir şekilde emretti...*",³⁰ "*Biz insana, anne babasına iyilik etmesini tavsiye ettik...*"³¹ âyetlerini ebeveynin ehemmiyeti için delil olarak getirmek yeterli olacaktır. Buhârî'nin bu ve benzer âyetleri³² dikkate alarak ahlâk hadislerini derlediği kitabının ilk bölümünde bu konulara öncelik vermesi ihtimaldir. Âyet ve hadisler ışığında değerlendirildiğinde anne-babasını razı eden Allah'ı da razı eder; anne-babasını gücendiren Allah'ı da gücendirir. Bu sebeple anne-baba hakkı Allah'a kulluktan hemen sonra gelir.³³ *el-Edebü'l-müfred*'de anne baba bahsinden sonra benzer konuya devam edip etmediğinin tespiti, tercihinin bilinçli olup olmadığı konusunda bir fikir verecektir. Anne baba hukuku bahsinin devamında yirmi beşten otuz sekizinci baba kadar sıla-i rahme, daha sonra iki bab başlığında azatlılara, kırk birden elli dördüncü baba kadar evlatlar ile ilgili rivayetlere yer vermektedir. Bilahare yetmişinci baba kadar komşuya, akabindeki iki başlıkta hepsini kapsayacak şekilde iyiliğe, daha sonraki dokuz babda da yetimlere, sonrasında çocukları kaybetmeye dair rivayetlere yer verilmiştir. Seksen ikinci babdan yüz dokuzuncu bab başlığına kadar köle, hizmetkâr ve aile içindeki görevlerine dair konular incelenmektedir. Daha önce ele alınan iyilik konusu, yardımı da içerecek şekilde sekiz babda tafsilatlı aktarılmaktadır. Bu sıralama ve konuların yoğunluklarından hareketle kişilikte etkisi daha fazla olan merkezden çevreye bilinçli bir tercihte bulunulduğu yorumu yapılabilir.

Buhârî, kendi dönemine göre oldukça akademik kabul edilecek bir yöntem ile en yakından başlayarak uzağa doğru bir yöntem izlemiştir. Bebeğin dünyaya gözünü açması ile beraber anne-baba gibi yakından başlayıp hısım, azatlı, çekirdek aile, komşu, öksüz, köle, hizmetkâr ile akrabaya yardım ve destek gibi özelden genele yani yakından uzağa doğru gittiği anlaşılmaktadır. İnsanın kişiliğinin oluşumunda etkili olan kalıtsal özellikler ile anne, baba ve akraba çevresinin tesiri, Buhârî'nin edep ve ahlâk hadislerini tasnif ediş biçimine de yansımış

²⁸ Koca, *Ahlak Hadisleri ve Değerlendirme Esasları*, 158.

²⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 12/393.

³⁰ el-İsrâ 17/23.

³¹ el-Ankebût 29/8; Lokmân 31/14; el-Ahkâf 46/15.

³² Örnek için bk. en-Nisâ 4/36; el-En'âm 6/151.

³³ Mehmet Yaşar Kandemir, *el-Edebü'l-müfred Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2017), 17.

olup, bu durum onun hadisleri sınıflandırmadaki ince anlayışını ve derinliğini göstermektedir. Sosyologlar da anne-baba iletişimi, çocuk ile anne-baba ilişkisi ve çocuk ile kardeşleri arasındaki etkileşim şeklindeki üçlü ilişkinin kişilikte etkili olduğunu ifade ederler.³⁴ Buhârî'nin eserinde bunu öne çıkarması bireyin ahlâkî gelişiminde insan-insan ve insan-toplum irtibatına bağlı bir şahsiyet vurgusu olarak değerlendirilebilir. Zira kişilikte kalıtım ile çevrenin belirleyici iki unsur olduğu genellikle kabul edilir.³⁵ Buhârî'nin yaptığı tercihin çağdaş ilimlerin ulaştığı düzeye uygunluğu, onun bahsedilen seçkin vasfına da uymaktadır. Bu realite, kişinin kendisini tanıdığında her zaman benzer neticelere ulaşacağını da göstermektedir. İslâm'ın ahlâk anlayışında temel ölçü Allah'ın rızasıdır. Buna karşın Buhârî'nin Allah'a karşı vecibeler yerine anne-baba hakkını öncelediği şeklinde bir tenkit dile getirilebilir. Ancak daha ikinci rivayette İbn Ömer'den mevkûf nakledilen (ö. 73/693) “Allah'ın rızası, babanın rızasındadır...”³⁶ hadisini aktarması bu konuyu da ihmal etmediğini göstermektedir.

İnsanoğlu bazen biyolojik yakınlığı olan kişilerle bazen de fiziksel ve duygusal birlikteliği olanlarla hemhal olabilmektedir. Buhârî'nin erdemli bir kişiliğin oluşumunda yakın ve uzak çevreye odaklanması, onlarla irtibatın seviye ve mahiyetine verdiği değer olarak yorumlanabilir. Bireyin iç ve dış dünyası ile sağlam bir ünsiyet kurmasına bağlı olarak kişiliğinin gelişimi, çevreden aldığı destek ve katkının niteliğiyle orantılıdır. Doğumdan önce başlayıp gençlik dönemine kadar devam eden süreçte bu münasebetin düzeyi, bireyin sağlam bir şahsiyet teşekkül ve tekâmülünde büyük önem arz etmektedir. Buhârî'nin yaptığı tasnifte toplumsal çevrenin önemini vurgulaması ile sosyolojinin sosyal çevrede kazanılan bilgi ve tecrübenin kişinin şahsiyeti üzerindeki etkisine vurgu yapmış olması, iki yaklaşımın arasında belli bir paralelliğin olduğunu gösterir.³⁷ Bireyin mutlu bir aile ortamında sağlıklı iletişimle yetişmesi, yakın akrabalarla güçlü ve uzak akrabalarla dengeli ilişkiler kurması, arkadaş ve komşularla seviyeli bir sosyal çevre oluşturmaya; onun olgunlaşmasına ve sosyal sorumluluk bilincinin gelişmesine katkı sağlar. Bu nedenle Buhârî'nin rivayetleri bu doğrultuda tasnif etmiş olması dikkat çekici ve ilmî açıdan önemlidir.

Aile, kişinin bireysel ve sosyal gelişimini sağlarken onun millî ve manevî değerlere uygun bir eğitim almasını hedefleyerek ona her türlü desteği ve güvenceyi sağlayan bir ortamı sunar. Bireyin şahsiyetinin gelişiminde tesiri olan ve en yakındaki aileden çevreye dağılan bab tasnifinde aktarılan rivayetlerin içeriğinde kişilik ile ilgili öne çıkan birtakım hadisleri yansıtmak gerekecektir. Makale, din psikolojisi ya da sosyolojisi sahasında olmadığından, konu yalnızca kişiliğin sağlıklı olabilmesi için bireyin doğuştan gelen özellikleri, kendisi ve çevresi ile intibakı ve sonradan elde edilen niteliklere dair rivayetlerle sınırlı olacaktır. Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'in henüz başında ebeveynine dair hadisler ile başlaması aile, ahlâk ve kişilik

³⁴ Nephân Atav, “Şahsiyetin Gelişiminde Aile Çevresinin ve Ailedeki Gerginliklerin Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 10/4, (1955), 139-143.

³⁵ Bilgi için bk. Hamdi Kızıler, “Ahlakî Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi”, *Millî Eğitim* 43/204 (2014), 6-7.

³⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 3. Elbânî, hadis hakkında hasen hükmünü vermiştir.

³⁷ İhsan Çapcıoğlu, “Ahlak Temelli Karakter İnşasında Sosyal Çevrenin Önemi”, *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal (Ordu: y.y., 2016), 270-276.

birlikteliğine işaretler. Mesela Allah’a karşı en değerli olan namaz ibadetinden hemen sonra anne babaya iyilik yapılması şeklinde yer alan rivayetin varlığı, onların kıymetini göstermektedir.³⁸ Aile içi ahengin öneminin vurgulanması, bireyleri arasında sağlam bağların bulunmadığı ailelerde problemlerin daha yoğun yaşandığı şeklinde bir yoruma imkân tanımaktadır. Ailede ülkü birliğinin kurulamaması topluma yansiyacak ve sosyal dokunun fesadına sebep olacaktır. Buna karşın ailede sağlanacak maddî-manevî birliktelik, her çeşit iç ya da dış tehdiye karşı ciddi bir kalkan görevi görecektir.

Sıla-i rahme, naslarda büyük değer verilir ve çok fazla ihtimam gösterilir. Bazı hadislerde sila-i rahmin, kelime-i tevhid ve İslâm’ın şartlarıyla birlikte anılması hatta mümini cennete yaklaştıracak, cehennemden uzaklaştıracak bir amel olarak anılması onun önemini gösterir.³⁹ Buhârî *el-Edebü’l-müfred*’de ebeveynen sonra sila-i rahim rivayetlerini nakletmesi, akrabanın bireyin üzerindeki etkisine işaretler. “*Kime iyilik yapayım?*” diye sorulduğunda üç defa anne sonrasında baba devamında en yakının şeklinde cevap verilmesi akrabanın ehemmiyetine delildir.⁴⁰ Sila-i rahmin kapsamı, yakın akraba yanında naslardan anlaşılacağı üzere komşu, arkadaş hatta ihtiyaç sahiplerini de kapsamaktadır. *el-Edebü’l-Müfred*’de, ebeveynen başlayarak çevreye doğru genişleyen rivayetlerde konu, çoğunlukla iyilik ve hasenat ekseninde ele alınmıştır. Bu rivayetlerle “*Anne-baba, akraba, yetimler, yoksullar, yakın komşu, uzak komşu, yakınınızdaki arkadaş, yolcu ve elinizin altındakilere lütufta bulunun.*”⁴¹ ve “*Hayırdan infak edeceğiniz mal; anne baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolcular içindir.*”⁴² âyetlerinde ifade edilen hayırda bulunacak kesimler arasında birliktelik ve paralellik vardır. Allah, sila-i rahmin güçlü olmasını emretmiş, Allah Resulü de aynı şekilde teşvik etmiştir.⁴³ “*...Kim akrabaya iyilik ederse ben de ona iyilik ederim. Kim de ondan ilgiyi keserse ben de ondan iyiliği kesirim.*”⁴⁴ kudsî rivayetlerinde Allah, rahmân ve rahîm ism-i a’zamlarıyla sila-i rahim arasında ilişkiyi vurgulayarak akrabaya değer verilmesini talep etmektedir. Böylece kişiliği zedeleyen egoizm ve tamah gibi olumsuz huylar, kişinin sila-i rahmi terk etmesine yol açacaktır. Âyette “*...Kim nefsinin cimriliğinden korunursa...*”⁴⁵ buyrulur bu meseleye dikkat çekilmiştir. “*Cimrilikten sakının. Çünkü o, öncekileri yok etti. (Birbirlerinin) Kanlarını akıttılar ve sila-i rahmi kestiler...*” rivayeti de âyeti teyit eder mahiyettedir.⁴⁶ Akraba ilişkilerinin sağlam ve güçlü olması karşılıklı merhamet hissini geliştirecek, iyilik ve bolluğa vesile olacaktır. Sila-i rahim kesildiğinde ise negatif duygu ve fiiller doğal olarak ortaya çıkacaktır.⁴⁷ Müspet ya da menfî her gelişme, bireyin kişiliğini doğrudan etkileyeceğinden, yakın ya da uzak kişilerle sağlıklı birliktelik ve doğru iletişim, çocuk ve gençlere olumlu tesir edecektir. Hadislerde din eğitiminin amaçlarından biri olarak görülebilecek dengeli bir kişilik

³⁸ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 3. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

³⁹ Buhârî, “Zekât”, 2; Müslim, “İmân”, 14.

⁴⁰ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 4. Elbânî, hadis hakkında hasen hükmünü vermiştir.

⁴¹ en-Nisâ 4/36.

⁴² el-Bakara 2/215.

⁴³ er-Ra’d 13/21.

⁴⁴ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 31-32. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁴⁵ el-Haşr 59/9; et-Teğâbun 64/16.

⁴⁶ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, 238. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁴⁷ Ayrıntı için bk. Mehmet Eren, “Kur’ân ve Sünnete Göre Sila-i Rahmin Önemi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 369-372.

ve bunun öğelerinden olan ideal benlik tasarımı ve pozitif ruh sağlığı günümüz eğitiminin de amaçları arasında yer alır.⁴⁸

“Allah’a ve âhiret gününe iman eden komşusuna eziyet etmesin.”⁴⁹ hadisinde, iki iman esasıyla birlikte komşuya iyi davranmak gibi ahlâkî ve sosyal sorumluluklardan bahsedilmesi, onun önemini gösterir. Zira iman, davranışların oluşumuna ve gelişimine yol açan bir şuur üretir. Bu bilinç, ibadetler ve salih amellerle takviye edildiğinde güzel ahlâk ve davranışlar şeklinde tezahür edecektir.⁵⁰ Kişinin ailesi ve akrabalarından sonra, en fazla iletişim halinde oldukları insanlar komşularıdır. Hatta komşunun mekân itibarıyla yakınlığı acil bir gelişmede onun yerini akrabanın da önüne geçirebilir. Büyükler gibi çocukların komşularıyla güçlü bir iletişim içinde olmaları hepsini daha mutlu kılacak, şahsiyetin gelişmesine olumlu katkıda bulunacaktır. Nisâ suresinde ihsanda bulunulması gerekenler içinde yakın-uzak komşunun ifade edilmesi, onların ehemmiyetini göstermektedir.⁵¹ Bilhassa komşuluğun çocuklar için oyuna, yetişkinler için yardımlaşma ve paylaşmaya sebep olması büyük bir lütuftur. Komşularla iyi ilişkiler geliştirildiğinde kişiler, birbirlerine dünyevî ve uhrevî alanda katkı sağlayacaklardır. “Cebrail daima komşuyu tavsiye etti ve onu mirasçı kılacağı”⁵² ve “Allah’a ve ahiret gününe inananlar, komşusuna iyilikte bulunsun...”⁵³ rivayetleri İslâm’ın komşuya verdiği yeri göstermektedir. Yine “Allah yanında arkadaşın en hayırlısı, arkadaşına hayırlı olan; komşuların en hayırlısı ise komşusuna hayırlı olandır.”⁵⁴ rivayeti onların değerine delildir. Böylece Buhârî, bireyin kişiliğinin şekillenmesinde en yakından başlayıp yayılan bir zincirin daha belirleyici olduğunu göstermektedir. Kitapta, insanın kişiliğine biçim veren kişi ve topluluklardan sonra, beraber yaşamayı destekleyen ve insanda olması gereken edebe ve ahlâka dair hadisler aktarılmaktadır.

3. Şahsiyetin Tekâmülünde Gerekli Olan Ahlâkî Değerler

Ahlâkî gelişim, sadece söz (kâl) ile değil, söz ve davranış (hâl) birlikteliği ile sağlanabilir. Hz. Peygamber, hayatı boyunca güzel ahlâkı hem sözlü hem fiili olarak örneklemiştir; ayrıca sürekli olarak Allah’tan ahlâkının en üstün mertebeye ulaşması için niyazda bulunmuştur. Aslında her birey, insan-ı kâmil olma adayıdır. Zira insanoğlu bu kabiliyette yaratılmıştır. Bu nedenle yeteneğini ortaya çıkaran insanlar, insan-ı kâmil makamına ulaşabilirler. Haddizatında Allah Resulü mekârim-i ahlâkı tamamlamak üzere gönderilmiş ve insan-ı kâmil vasfını en ideal şekilde temsil etmiştir. Başka insanlar da Resûlullah’ın temsil ettiği mekârim-i ahlâkı elde edebildikleri oranda insan-ı kâmil derecesine yaklaşırlar.⁵⁵

⁴⁸ Hacer Ev, “Hadislerle Göre Din Eğitiminin Amaçları (el-Edebü'l-Müfred Örneği)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2006), 103.

⁴⁹ Buhârî, “Edeb”, 31; Müslim, “İmân”, 75.

⁵⁰ Osman Oral, “İmânın Sosyal Hayatta Tezahürleri -Doğruluk, Güzel Ahlak, Sevgi ve Kardeşlik-” *Bilimname* 27/2 (2014), 172.

⁵¹ en-Nisâ 4/36.

⁵² Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 56. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁵³ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 56. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁵⁴ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 61-62. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁵⁵ Necmettin Ergül, “İnsan-ı Kâmil- Güzel Ahlak İlişkisi”, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* 35/1 (2015), 269.

Makalenin ilk bölümünde, *el-Edebü'l-Müfred* esas alınarak kişilik gelişiminde daha etkili olan kişilerle ilgili bir tasnif yapılmış ve bu çerçevede kişiliğe etki eden gruplar ele alınmıştır. Makalenin bu bölümünde yine aynı kitapta, belli bir ortamda yetişen insanın kendisiyle barışık ve uyumlu olmasını temin eden nebevî ahlâk üzerinde durulacaktır. Nebevî ahlâkın en belirgin özelliği, söyleme değil eyleme daha fazla değer vermesidir. Tavsiyeden çok fiilin hayata tatbik edilmesi, nebevî ahlâkı seçkin ve kıymetli kılmıştır. Kişilik; insanı diğerlerinden ayırt eden konuşma, tutum, tavır, yeme-içme hatta şemâil gibi bireyin her türlü iç ve dış dünyasını belirleyen özelliklerdir. Bundan dolayı Buhârî'nin kitaba ahlâk yerine edep kelimesini tercih etmesinin bilinçli bir seçim olduğu daha önce ifade edilmişti. Buhârî'nin eserine ebeveyn ile başlaması irsiyet yönüyle mizaca, yakın-uzak akraba ile devam etmesi toplumsal çevre bağlamında karaktere işaret etmektedir. Bu nedenle psikoloji ve sosyolojinin, şahsiyeti daha çok mizaç ile karakterin dinamik etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bir olgu olarak değerlendirmesi dikkat çekicidir.⁵⁶ Böylece insanoğlu belirli bir fitrat üzere yaratılmış olsa da şahsiyet, bir süreç içinde elde edilmektedir.

Ahlâkî değerler, şahsiyetin teşekkülünde etkili olan önemli unsurlardandır. İnsan kişiliği, kalıtımla gelen yönlerinin yanı sıra, hayatın içinde çeşitli unsurlardan da etkilenecek oluşur. Kişilik, bireyin kalıtımı ile yakın-uzak muhitiyle etkileşimine bağlı olarak şekillenir. Bu iletişimde en şerefli varlık olan insan; din, ahlâk, eğitim, hukuk, vicdan gibi kuvvet, otorite ve metot eliyle daha iyiye ve doğruya yönlendirilmeye çalışılır. Genellikle estetik, doğru düşüncenin ve iyi ahlâkın konusu olmakla birlikte, din bunların ötesinde daha geniş bir alanı kuşatır. Üstelik İslâm, yaşamın her noktasında dinî ve ahlâkî ödevlerin ayrılmaz birliğini vurgulayarak mümini motive eder ve erdemli bir toplum inşasında hedefini ortaya koyar.⁵⁷ Aslında edebî ahlâka göre sathi olsa da daha geniş alanı kapsaması, *el-Edebü'l-müfred*'i muhteva olarak zenginleştirmiştir. Eserde, kişilikte olması gereken özellikler ve insanda olması gereken erdemler öne çıkarılmıştır. Bu ahlâkî prensiplerin uygulanması, İslâm medeniyeti ve insanlık tarihine çok ciddi katkılar sunacaktır. Ahlâk, kâmil bir mümin için şart olduğundan ahlâkî görevlerin din eksenli olduğu bilhassa vurgulanır.

İnsan ile tabiat uzun süreli bir etkileşim içerisinde bulunmakta olup bu etkileşim karşılıklı olarak olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Kişi, yaşadığı doğadan doğrudan veya dolaylı etkilendir. Ayet ve hadislerde, insanın varlıkları gözlemlemesi ve yorumlaması gerektiğine yapılan vurgu, mevcudatın ilahî varlığın delilleri olarak görülmesine işaret etmektedir. İnsanın insan, insanın toplum ile ilişkisi yanında yer, gök, gündüz, gece, bahçe, bitki, hurma, dağ, deniz, ufuk, gemi, dane, deve, at, katır, merkep, yağmur, rüzgâr ve tomurcuk gibi pek çok varlıkla ilişkisi, insan ile tabiat arasındaki tefekkürün güçlü olmasını tavsiye eder niteliktedir.⁵⁸ “*Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendinizde Allah'ın varlığına pek çok deliller*

⁵⁶ Geniş bilgi için bk. İsa Ceylan, “Kişilik Gelişimi Din İlişkisi”, *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (2019), 53-55.

⁵⁷ Yıldırım, *Din-Ahlak Ekseninde Hz. Muhammed*, 38-39.

⁵⁸ el-Bakara 2/164; Yûnus 10/101; er-Ra'd 13/3; en-Nahl 16/8, 65; el-Enbiyâ 21/31; el-Hac 22/63; en-Nûr 24/43; er-Rûm 30/50; Yâ-Sîn 36/77-78; el-Fussilet 41/53; Kâf 50/6-11; el-Kiyâme 75/40; el-İnfîtâr 82/7-8; el-Gâşiye 88/17-20.

*vardır, görmez misiniz?”*⁵⁹ İlahî emri de insan ve doğada çok fazla delilin olduğuna işarettir. *el-Edebü'l-müfred*'de de merkezden çevreye doğru insanlardan sonra sebze bahçesi ile bağa dair bab başlıklarına yer verilmesi, insan ile tabiat ilişkisinin kişilik oluşumunda etkisine işaret olarak yorumlanabilir.⁶⁰ Bundan dolayı kişilik oluşumunda insan-doğa ilişkisi önemlidir. Böylece âyet ve hadisler insanoğlunun akli yanında duygularına da hitap etmektedir. Böylece Buhârî'nin bu içeriğe sahip rivayetleri naklederek insan ile tabiat ilişkisini vurgulaması, çevre ile bilinçli bir ilişki kuranların şahsiyetinin de olumlu etkileneceği şeklinde yorumlanabilir. Bilhassa varlıklar âlemi incelendiğinde cansız → bitki → hayvan → insan biçiminde bir yükselme ve ilerleme olması, sıralamanın ahsen-i takvîm ve eşref-i mahlûkat olan insanla doğa arasındaki münasebetine işarettir.⁶¹

Tabiat, bireyin yalnızca dış dünyasıyla değil iç dünyasıyla da düzenli bir ilişki kurmasına imkân tanıyarak özüne yönelmesini ve böylece içsel dengesini tesis etmesini mümkün kılar. Hayatta düzen temin edildiğinde birey ruhunu besler, yaşamın tadına varır. Kişi, diğer varlıklarla iletişimde belirli bir zamana kadar edilgen iken ergenlik döneminden itibaren etken pozisyonundadır. Bireyin insan ve tabiat ile iyi ilişki kurması, kişilik gelişimine pozitif etki edeceği gibi kişi olumlu yönlerini geliştirdiğinde sosyal hayata daha fazla katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda Buhârî'nin eserinde “*Müslüman, kardeşinin aynasıdır.*”⁶² şeklinde bir bâb başlığı atması dikkate değerdir. “Zevke ve mizaha dikkat etme, insanı affetme, gülümseme, danışma, selamlaşma” gibi bazı ahlâk hadislerinin ardından “*Mizanda, güzel ahlâktan daha ağır basan bir şey yoktur.*”⁶³ rivayetine yer vermesi konuyu özetlemektedir. Daha sonra “*Cömert olma, cimrilikten kaçınma, kıskançlıktan uzak durma, hayırlı mala sahip olma ve ihtiyaç sahiplerine yardım etme*” gibi ahlâkî özelliklerin önemini anlatan hadislerle yer verilmektedir. Akabinde “*Ahlâkını güzelleştirmesi için Allah'a dua eden kimse*” bab başlığı ile kişinin daha erdemli olması için yaratıcıya yakarıшта bulunmasının önemi vurgulanmaktadır.⁶⁴ Buhârî, İslâmî bakış açısına göre olumlu değerlerin listesini sunmakta olup hadislerin analizi yoluyla bu olumlu değerlerin ne ölçüde yer aldığının tespit edilmesine imkân sağlamaktadır.⁶⁵

Ahlâk, huzuru da hedeflediği için tüm bireyleri kapsayan, genel kabul ve uzlaşya dayalı olarak insanlar arası ilişkileri düzenler. Toplumsal huzur ve güvenin sağlanması için, ahlâkî değerler konusunda herkesin üzerinde uzlaşabileceği ortak noktaların bulunması önemlidir. Zira her insan farklıdır. Bir kısmı doğuştan gelen bir kısmı ise çevresi ile iletişimi ile şekillenen ve onu başkalarından farklı kılan kişilik özellikleri vardır. Kişilik, süreç içinde uzun bir zamanda ortaya çıktığı için bireyin kendi eğiliminin canlı ve dinamik bir bütünü olarak açıklanır.⁶⁶ Bu konuda dil

⁵⁹ ez-Zâriyât 51/20-21.

⁶⁰ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 122-125.

⁶¹ Hayati Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011).

⁶² Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 125.

⁶³ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 142. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁶⁴ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 160.

⁶⁵ Abdullah b. Muhammed el-Gudûnî, “Kıymetü'l-icâbiyye fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye el-Müstenbata min Kitâbi'l-Edebi'l-Müfred li'l-İmâm el-Buhârî ve Tasavvur Muktarah li Tedrîsîhâ”, *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmi fi't-Terbiyye* 20 (2019), 112.

⁶⁶ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995), 12.

daha belirleyici olduğu için eserde “Sert ve kaba dilli olmama, lanet ve nefret etmekten uzak durma, laf taşımama, sözü ifşa etmeme, ayıplamaktan kaçınma, övmeye ifrata kaçmama, kendini övmeme” gibi güzel sözlü olma ve kötü kelimelerden kaçınmanın önemine dair hadisler nakledilmektedir.⁶⁷ Yüce Allah’ın Hz. Musa’ya Firavun ile diyalogunda kavli-i leyyini tavsiye etmesi,⁶⁸ Resûlullah’a kaba söz söyleyen Yahudilere Hz. Âişe’nin benzer ifadelerle cevap vermesi üzerine “Ey Âişe! Yavaş ol, yumuşak davran, sert hareket ve çirkin sözden sakın!”⁶⁹ buyurması kişiliği, ahlâkî değerler üzerine inşa etmenin önemine dilin fonksiyonunu göstermektedir.

İnsanlar arasında zekâ, kişilik özellikleri ve değer anlayışı gibi bazı bireysel farklılıklar ve böylece birini diğerinden ayırt eden özellikler vardır. Bireyin sosyalleşmesi, medenî ilişkiler geliştirmesi, uyumlu olması gibi konularda aralarında bazı farklılıklar olabilir. Bu tür çeşitliliğin olması ortak paydayı ihmal etme anlamına gelmez. Buhârî de “İkramda ve ziyarette bulunma, büyüklere saygı ve küçüklere sevgi, merhametli olma, hayvan sever olma” gibi bab başlıklarında aktardığı rivayetlerde kişilerin taşınması gereken birtakım özelliklerini belirtmektedir.⁷⁰ Buhârî, büyüklere saygı gösterilmesine dair birçok bölüm ayırmıştır. Bunların bazıları şunlardır: “Büyüğün fazileti”, “Büyüğe hürmet”, “Konuşma ve soru sormada büyüğün başlaması”. Küçüğün büyüğe saygı göstermesi her zaman gerekli olmakla birlikte, burada asıl önem verilen nokta ev içinde veya aynı aile fertleri arasında büyüğe saygıdır.⁷¹ Ayrıca ikili ilişkilerde yaşlılara saygı, çocuklara sevgi gibi temel ilkeler ihlal edilmemeli, bu durum söz ve davranışa yansımalıdır. Yine insan utangaç hatta içine kapalı bir tabiatı olsa da başkalarını ziyaret etmesi veya iade-i ziyarette bulunması gerektiği anlaşılmaktadır. İnsana, hayvana ve bitkiye verilen kıymetin göstergesi olan merhamet duygusunu, her zaman ve mekânda hissettirmek gerekmektedir.

İnsan, ahlâkî temelde kendini keşfedip olgunlaştığında, zamanla sosyalleşerek toplumu harekete geçirecek bir kapasiteye ulaşabilir. Bedensel ve ruhsal açıdan gelişen insan, ahlâkî açıdan da gelişimini tamamlayabilir. Bu ahlâkî olgunluğa ulaşmış olan insandan sıkıntılara karşı sabredip direnç göstermesi, olumsuz diyalog ve tartışmalardan uzak durarak insan onuruna yakışmayan kötü ve kaba sözlerden kaçınması, insanlar arasındaki anlaşmazlıkları ve küskünlükleri onarıp düzelterek tutum sergilemesi ve doğru tavır alması beklenir.⁷² Hayatta belli bir ahlâkî seviyeye ulaşırsa mutluluk, sükûnet ve ferahlık kendiliğinden meydana gelecektir. Bu durumda kişi hem kendini hem toplumunu diğerlerinden seçkin görmeden, nesebini ve milletini sevmesi gibi tabi bir duygu gelişecektir. Yani ahlâkî bilince bağlı bir olgunluk gelişirse bu, yaşadığı toplumu etkileyecek ve doğal olarak kişinin kendisini

⁶⁷ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 161-178.

⁶⁸ Tâ-Hâ 20/44.

⁶⁹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 162. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁷⁰ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 178-198.

⁷¹ Muhammed b. Nâif el-Mutayrî, *el-Kiyemü'l-üseriyye el-küllîyye fî Kitâbi'l-Edebi'l-Müfred li'l-İmâm el-Buhârî* (Medîne: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, ts.), 2960.

⁷² Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 200-226.

sevindirecektir. Bu yüzden nesebini ayıplama gibi tefrite kaçma veya zulmeden topluma destek verme gibi ifrata kaçma ahlâken uygun değildir.⁷³

Gösteriştten uzak, mütevazı ve alçakgönüllü bir yaşam, israfı önleyeceği gibi sosyalleşmeye de katkı sağlayacaktır. “...Yiyiniz, içiniz ama israf etmeyiniz...”⁷⁴ âyetinde ifade edildiği üzere israf, dinî yasaklar içerisinde yer alan ahlâkî ilkelerdendir. İsfaf, harcama sınırının aşılması anlamına geldiğinden az-çok, küçük-büyük veya önemli-önemsiz her türlü savurganlığı kapsar. Örneğin miktarına bakılmaksızın gereksiz elektrik yakmanın ya da su kullanmanın israf olduğu bilincine ulaşan insan daha makul davranışlar sergileyecektir. Allah Resulü’nün terbiyesinden geçen Huzeyfe’nin (ö. 36/656) ölünün kefeninde bile israftan kaçınması, meşru olanı göstermesi açısından kıymetlidir.⁷⁵ “Malı israf etmenizi hoş görmezdi.”⁷⁶ rivayeti israfın, sadece yeme ve içme ile sınırlı olmadığı, onlarla birlikte her çeşit ev eşyasına kadar geniş bir çerçeveye ilintili olduğunun delilidir. Savurganlıktan kaçınma, insanı merkeze alan düşünceyle yakından ilgilidir. Zengin ya da fakir ayrımı olmadan buna riayet edilmesi ve zenginlerin fakirin hakkını vermesi, insanlar arasında muhabbeti, hayatta da birliği geliştirecektir. Bu şuur oluştuğunda zulmeden ve zulme uğrayanlar zamanla azalacak hatta minimize olacaktır. Hz. Peygamber’in zulmü karanlığa benzetmesi ve mazlumun ettiği duanın kabul olunacağını ifade etmesi, güzel ahlâk ile bezenmiş kişilerin başkalarının haklarına saygı göstereceklerini göstermektedir.⁷⁷

İslâm, insanın maddî ve manevî varlığını bütüncül bir yaklaşımla ele alarak ruhun korunması için sahih dinî bilginin; bedenın muhafazası için de sağıık ve sıhhatin önemini vurgulamaktadır. Yaşam acı ve tatlı yönüyle bir bütün olarak devam etmektedir. Modern yaşam anlayışı kişiye maddî imkânlar sunarak konfor alanını genişletirken özellikle hayatının getirdiğı geçim sıkıntısı, sağııklı beslenememe gibi güçlükler yanında gerginliğe bağılı farklı ruhsal ve psikolojik rahatsızlıklara da sebep olmaktadır. Hz. Peygamber’in “Kaybetmeden önce kıymetini bilmesini istediğı” değerlerden birisi olan sağıık, bazen farkında olmadan yitirilmektedir.⁷⁸ Sağııkla ilgili sorunlarla yüz yüze kalmış olan insanların manevî yönden desteklenmesi gerekmektedir. “Kim bir hastayı ziyaret ederse rahmete dalmış olur. Oturursa rahmet içinde karar kılmış olur.”⁷⁹ rivayetine ifade edildiğı üzere hasta ziyareti özen gösterilmesi gerekir. Zira bu tür ziyaretler insanlar arasında saygı ve sevgiyi geliştirecektir. Allah, hastayı ziyaret eden kullarının üzerine, melekleri vasıtasıyla melekleri indirir. Bu ziyaretlerde insan ya faydalı söz söylemeli ya da öyle bir sözü dinlemeli, böylece vaktini en güzel şekilde değerlendirmiş olur.⁸⁰ Allah Resulü “Sizden biriniz kardeşini sevdiği zaman onu sevdiğini, ona bildirsin.”⁸¹ ifade ederek bunun dile getirilmesini de talep etmektedir. Yakın ya da uzak akraba, komşu gibi geniş bir camiada ayırım yapmadan

⁷³ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 203-204.

⁷⁴ el-A'râf 7/31.

⁷⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 252. Elbânî, hadis hakkında zayıf hükmünü vermiştir.

⁷⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 226-227. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁷⁷ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 243-244. Elbânî, hadisler hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁷⁸ Buhârî, “Rikâk”, 1.

⁷⁹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 270. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁸⁰ Kandemir, *el-Edebü'l-müfred Tercüme ve Şerhi*, 17.

⁸¹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 279. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

gerçekleşecek bu ziyaretler, kişiler arasında ülfet ve ünsiyeti geliştireceği gibi üstenci yaklaşımların da panzehirlerinden olacaktır. Zaten Resûlullah'ın “Kibirli, hakkı çiğneyen ve insanları küçük görendir.”⁸² şeklinde buyurması ziyaretleşmenin değerini göstermektedir.

Ahlâkî prensipler içinde büyük bir öneme haiz olan değerlerden biri, utanma ve hayâ hissidir. Hadiste imanın en üst şubesi olarak tevhidin, en alt derecesi olarak yoldaki ezayı uzaklaştırmanın ifade edilmesinden sonra hayâdan bahsedilmesinde büyük bir hikmet vardır.⁸³ Sahâbenin “Resûlullah'ın hayâsı, odanın köşesine çekilmiş bakireden daha fazlaydı...”⁸⁴ ifadesi ile haya duygusunun zirvesinde olduğunu belirttiği, Hz. Peygamber'in “...Hayâ imandan bir şubedir.”⁸⁵ buyurması da bu gerçeği perçinlemektedir. Hayâ sahibi insan doğrudan sosyal hayata önemli katkılar sunacaktır. Toplumsal düzen için tehlike ve tehdit oluşturmayacak düzeydeki yanlışlıklara müsamahalı olmak gerekecektir. Din, sahibini şiddete sevk etmeyen, ahlâk ve edebe aykırı olmayan farklı fikir ve düşüncelere müsamahalı olmak gerektiğini vurgular. Bu sebeple Allah Resulü, hayâ ve tolerans bağlamında sahâbîyi takdir etmektedir. Resûlullah'ın, sahâbeye “Allah sende olan iki huyu sever.” ifadesi üzerine onların ne olduğu sorulunca “Müsamaha ve hayâ”⁸⁶ cevabını vermektedir. Bu iki haslet, birbiriyle irtibatı yanında bireyler arası ilişkilerde toplumsal uyumu güçlendiren, ahlâkî erdemlerin oluşumunda temel rol oynayan değerler olduğu için onların bireysel ve toplumsal önemini de göstermektedir. Böyle güzel bir zemin sağlandığında bireylerin birbirlerine karşı sevgi ve muhabbetlerini artırmak adına hediyeleşme de gerçekleşecektir. Hz. Peygamber'in “Hediyeleşme ile karşılıklı sevgiyi artırınız.”⁸⁷ ifadesi bu açıdan kıymetlidir. Hediyeleşme irfanı gelişen kişiler, muhabbet ile birbirlerine hayır dua da edeceklerdir. İnsanın bizatihi kendisi için niyazda bulunması gibi başkaları için yakarıшта bulunması da ahlâkî bir erdemdir. Buhârî'nin “Kendisinden Başkasına Niyazda Bulunanın Duası”⁸⁸ adını verdiği bab başlığı bu vasfı teşvik etmektedir. Dualar ederken salavat aracılığıyla Allah Resulü'ne de yer vermek müminin ahlâkî bir vazifesidir. “Kim bana salât getirirse Allah da ona on defa merhamet eder ve onun on cezasını bağışlar.”⁸⁹ rivayeti Resûlullah'a salavat getirmenin önemine işaretir.

Gelenek ve göreneğin idrakiyle biçimlenen ahlâk, İslâm medeniyetinin ilerleme ve gelişmesinin de temel dayanağını oluşturur. Bir toplum böyle şekillendiğinde, ahlâk ile maddî ve manevî yönü güçlü uygarlıklar doğal olarak kurulacaktır. Tesiri bu kadar yüksek olan ahlâkî meseleleri bir makale imkânları ölçüsünde tek tek incelemek mümkün değildir. Bu durum göz önünde tutularak *el-Edebü'l-müfred*'de nakledilen rivayetlerde öne çıkan diğer birtakım ahlâkî değerleri başlıklar halinde vermekle yetinilecektir. Bunlar: Dedikodu,⁹⁰ misafirperverlik, ayıpları örtme,

⁸² Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 286. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁸³ Buhârî, “İmân”, 2; Müslim, “İmân”, 58.

⁸⁴ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 308. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁸⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 308. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁸⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 302. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁸⁷ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 306. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁸⁸ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 312.

⁸⁹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 335. Elbânî, hadis hakkında sahih hükmünü vermiştir.

⁹⁰ Buhârî'nin “İnsanın, dedikoduyu amaçlamadan falan kişi kıvrık saçlı, siyahî ya da uzun, kısa diye bireyin vasıflarına dair kelam etmesi” şeklinde attığı bab başlığı dedikodunun ne olmadığıyla ilgili yaptığı izah önemlidir.

övme ve yerme ifadelerine dikkat etme, eğlenmede haddi aşmama, ad vermede titizlik,⁹¹ şiiri içeriğe göre değerlendirme,⁹² sırrı açığa çıkarmama, aksırmada hamd etme ve teşmî (yerhamükâllah), esnemedede âdâb, selamı yayma,⁹³ bir mekâna veya insanın yanına girerken izin isteme, oturma ve uyku edebi, sünnet töreni gibi konularda âdâb-ı muaşeret ile ilgili hadisler. Bu başlıklar incelendiğinde nebevî ahlâk kurallarının, bazı özel uygulamalar dışında evrensel ahlâk ilkelerini de kapsadığı görülmektedir. İnsan ve toplulukların fazilete ve rezilete dair davranışları bilerek değerler manzumesi çerçevesinde kenetlenmesi doğal olarak özlenen toplumsal huzura da vesile olacaktır. Zira Gazâlî'nin ahlâk tarifinde "Nefiste kök salan kuvvenin hiçbir fikrî zorlamaya gerek duymadan fiillerin rahatlıkla oradan sadır olması"⁹⁴ şeklinde açıklaması gibi değerler insanın kişiliğini şekillendirdiğinde sosyal bütünlüğü de beraberinde gelecektir. Yani ahlâkın içselleştiği bir şahsiyet, bir zorlama olmadan ahlâkî davranışlar sergiler. Şahsiyet oluştuğunda beraberinde ahlâka uygun ameller de bir zorlama olmaksızın gerçekleşecektir. *el-Edebü'l-Müfred*'de şahsiyeti şekillendiren insanî yöne dikkat çekilmesi, Hz. Peygamber'in insanlığa örneklik teşkil eden bir şahsiyetin biyografisi olarak değerlendirilir.⁹⁵

Ahlâkî davranışların bir bütünün birbirinden ayrılmaz parçaları olduğu şuuruna ulaşmak gerekir. *el-Edebü'l-müfred*'de bireyin ahlâkında aile, yakın çevre, komşu, misafirlik, ibadet etme ve hayvanlara karşı birtakım ahlâkî vazifeler şeklinde bir taksime gidilmekle birlikte bu görevlerin tamamıyla hayata yansıtılması gerektiği beklenmektedir. Bu bütünlük, İslâm ahlâkı biçiminde adlandırılarak başka millet ya da kültürde olan başlıca ve müşterek ahlâktan yaptırım yoluyla ayrılmaktadır. Ahlâkî ilkeler, tek başına insanı faziletli kılmaz; ancak dinî duyarlılıkla desteklendiğinde, kişide var olanı kuvveden fiile dönüştürür. Kuşkusuz, her toplumda güzeli, doğruyu ve iyiyi seçme, insanın fitratında bulunduğundan belli ölçüde bir benzerlik vardır. Bununla birlikte din, yazıcı melekler aracılığıyla söz ve davranışları kayıt altına alarak ecir ve ceza ile takviye ettiğini bildirerek İslâm ahlâkını daha etkin kılmaktadır. Bundan dolayı, Buhârî'nin kitabında modern ilme paralel olarak, kişinin doğasından gelen eğilimler ile çevresindeki insanlarla kurduğu iletişim, İslâm'ın ahlâkî değerleriyle bütüncül biçimde ele alındığında, ideal bir kişilik gelişebilir. Her insan, özel ve farklı olduğu için şahsiyetinde belirli bir öznellik olmakla birlikte İslâm'ın tayin ettiği ahlâkî öğretiler hayata tatbik edildiğinde, ortak paydalar genişler. İnsanın, dışarıdan gelen etkileri bahane ederek kullanacağı gerekçeler üretmesi ne makul ne de kabul edilebilir bir tutumdur. Böylece Buhârî'nin, ahlâka dair modern dönemin sürecine ve bulgularına yakın bir çalışma sunması, büyük bir değer taşımaktadır. Dinî emir ve yasakların genelinin ahlâkî tekâmülü hedeflemesi, müminin kişiliğini Hz. Peygamber'in

⁹¹ *Edebü'l-müfred*'de çok fazla ele alınan bu meselede bilhassa inanca ve ahlâka aykırı olan hitap, ad, lakap ve künyelere özen gösterilmesini gerektiği vurgulanmaktadır. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 429-460.

⁹² Manevî değerlere, inanç esaslarına ve Allah Resulü'ne yönelik alay ve kaba söz gibi yanlış ve kötü misallerle ilgili gösterilen reaksiyondan dolayı bazen şiire bazen de şaire karşı olumsuz değerlendirmeler yapılmaktadır. Buhârî'nin "Güzel söz gibi şiirin de güzeli ve çirkini vardır." şeklinde attığı bab başlığı bu yönden değerlidir. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 465.

⁹³ Kişiler arasında saygı ve sevginin ilk adımı konumunda olan, esenlik ve afiyet anlamı taşıyan selam konusuna ayrıntılı işlenmesi onun ehemmiyetini göstermektedir. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 545-591.

⁹⁴ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn* (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 3/53.

⁹⁵ Ahmed Zib, "Mebde' İnsâniyyat el-insân min Hilal el-Adab el-Müfred li-l-İmâm el-Buhârî: Müvâzene Tahliliyye beyne el-Mu'âlece el-Nebeviyye ve-l-Mükârabât el-Felsefiyye el-Hadîse", *Câmiatü'l-Vasl* (Birleşik Arap Emirlikleri), March (2023), 24.

örnek ahlâkıyla tezyin etmesini daha anlamlı ve değerli kılmaktadır. Her din ve medeniyetin kendi inanç ve dünya görüşüne uygun olarak bir ahlâkî sistem geliştirdiği bilinen bir gerçektir. İslâm'ın da kendine özgü bir ahlâk öğretisi oluşturduğu anlaşılmaktadır.⁹⁶ Bu öğretinin en güzel temsilini ise Allah Resulü gerçekleştirmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Kur'an'da Hz. Peygamber, vahyi insanlara tebliğ ederek onları dalaletten kurtaran kişi olarak da tanımlanır. Allah Resûlü'nün, ashabını en güzel şekilde eğitip terbiye ederek mümtaz bir nesil yetiştirdiği görülmektedir. Hatta sahâbe arasında meydana gelen sorunlar, ona müracaat edilerek ilahî vahiy ışığında nebevî bir tarz ile çözüme kavuşturulmaktadır. Böylece Resûlullah'ın söz ve fiilleri toplum içinde canlı ve dinamik bir şekilde karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Temel hadis kaynaklarındaki rivayetler ve ahlâk alanında müstakil olarak yazılan eserler incelendiğinde, İslâm'ın ahlâk anlayışının teoriden ziyade pratiğe dönük konulara odaklandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İmam Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred* adlı eserine çağdaş ilimlerin kişilikte belirleyici temel faktörler olarak kabul ettiği aile ve çevreyle başlaması dikkat çekicidir. Psiko-sosyal incelemeler kişiliği irsiyet ve toplumsal muhite bağlı olarak insanın geliştirdiği ilerlemeler olarak izah etmektedir. Buhârî'nin yaklaşık 12 asır önce kaleme aldığı ve Müslüman camiada ahlâk sahasında ana kaynak görülen *el-Edebü'l-müfred* isimli kitabına, aile ve akrabaları merkeze alan bir girişle başlaması dikkate değer bir husustur. Buhârî âdâb ve ahlâkla ilgili rivayetleri derlediği bu eserinde, bab başlıklarında kendi fikhî anlayışını yansıttığı için belli bir sistematik dâhilinde konuyu ele aldığı şeklinde bir yorum yapılabilir. Buhârî'nin, kitaba anne ve babanın önemini ele alarak başlaması; ardından yakın akraba, azatlılar, evlatlar, komşular, öksüzler, köleler, hizmetkârlar ve diğer insanları konu edinerek, yakından uzağa doğru zincir halkası misali bir sıralama yapması dikkat çekicidir. Bu yaklaşım, kişiliğin gelişiminde yüz yüze iletişim kurulan kişilerin, bireyin şahsiyeti üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu yönünde bir tespit yapılmasına imkân tanımaktadır.

Ahlâk daha çok toplumsal normlara, edep ise bireyin kendisine ve çevresine karşı tutumlarına işaret etmektedir. Edebin, ahlâka göre daha yüzeysel olmakla birlikte daha geniş bir çerçeveyi kapsaması sebebiyle, Buhârî'nin kitabına bilinçli bir adlandırma yaptığı yorumu yapılabilir. “İçecek, yiyecek, elbise, iyilik, edeb, izin isteme ve dualar” gibi konularda teferruatlı kabul edilecek rivayetleri eserine alması da bu görüşü desteklemektedir. Bu durum, Buhârî'nin, edepli ve ahlâklı bir şahsiyet inşasında söz ve davranışlara bütüncül bir perspektiften yaklaşılması gerektiğini ortaya koyduğunu göstermektedir. Allah Resulü'nün edep ve ahlâkla ilgili sünnetlerini her müminin tek tek hayata tatbik etmesi, İslâm ümmeti içerisinde ahenkli bir beraberliğe kaynaklık edecektir. Bundan dolayı *el-Edebü'l-müfred*'de yer verilen aile ve akraba münasebetleri, komşuluk hakları, misafirlik, ziyaret etme, iyilik yapma, kendine hâkim olma, güzel konuşma, edepli oturma, hediyeleşme, aksırma ve esneme gibi âdâba ve ahlâka dair pek çok alanda sünnete uygun hareket etmek çok önemlidir. Böylece insanın ahlâkî ilkeleri ifa

⁹⁶ Bünyamin Erul, “Güzel Ahlakı Tamamlayan Hz. Muhammed (sas)” *Asr-ı Saadet Dünyası* (14) Hz. Peygamber'in (sas) Ahlakı, Ed. Adnan Demircan (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 59.

etmesiyle eksiklikler ve yanlışlıklar giderilecek, doğru davranışların tatbik edilmesiyle insanın kişiliği ideal seviyeye yaklaşacaktır.

Erken dönem İslâm kültür ve medeniyetinin sosyal boyutunu ele alan eserlerde verilen mesajların, titizlikle ve analitik bir yaklaşımla incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Böylece toplumsal yapıyı daha sağlam temeller üzerine inşa etme imkânı doğacaktır. Söz konusu olanağı sağlayacak öncü kaynakların başında, hadis alanında kaleme alınan eserler yer almaktadır. Dolayısıyla bu tür metinler üzerinde farklı boyutları ele alan çalışmalar, geçmiş ile gelecek arasındaki bağın düzeyini tespit etme fırsatı sunacaktır. Ayrıntılara vâkıf olabilmek için ise kapsamı daha dar ve özel incelemelere ağırlık vermek gerekmektedir.

Kaynakça / References

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Câmi' li ulûmi'l-İmam Ahmed*. Mısır: Dârü'l-Fellâh, 1430/2009.
- Atav, Nephân. "Şahsiyetin Gelişiminde Aile Çevresinin ve Ailedeki Gerginliklerin Etkileri". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 10/4, (1955), 134-149.
- Bağcı, H. Musa. *Beşer Olarak Hz. Peygamber*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır. 9 Cilt. Lübnân: Dârü Tavkü'n-Necât, 1422.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Semîr b. Emîr ez-Zühayrî. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1419/1998.
- Brown, Daniel. *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*. trc. Salih Özer & Sabri Kızılkaya. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Ceylan, İsa. "Kişilik Gelişimi Din İlişkisi". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (2019), 50-72.
- Çağrıçı, Mustafa. "Ahlâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/10-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çağrıçı, Mustafa. "Edep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/414-415. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çapcıoğlu, İhsan. "Ahlak Temelli Karakter İnşasında Sosyal Çevrenin Önemi". *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal (Ordu: y.y., 2016), 269-278.
- Çelebi, İlyas. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Durmuş, Zülfişar. İnanç, Amel ve Ahlak İlişkisi -el-Ahzâb 33/35. Âyet Bağlamında-. *Harran İlahiyat Dergisi Özel Sayı* (2024), 2-21.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen*. thk. Şuayb Arnaût. 7 Cilt. b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Eren, Mehmet. "Kur'ân ve Sünnete Göre Sila-i Rahmin Önemi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 369-380.
- Ergül, Necmettin. "İnsan-ı Kâmil- Güzel Ahlak ilişkisi". *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* 35/1 (2015), 259-270.
- Erul, Bünyamin. "Güzel Ahlakı Tamamlayan Hz. Muhammed (sas)". *Asr-ı Saadet Dünyası* (14) Hz. Peygamber'in (sas) Ahlakı. Ed. Adnan Demircan. 37-61. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Ev, Hacer. "Hadislere Göre Din Eğitiminin Amaçları (el-Edebü'l-Müfred Örneği)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2006), 83-104.
- Fahreddîn Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Genç, Mustafa. *Sünnet-Vahiy ilişkisi*. İstanbul: Beka, 2015.
- Gözütok, Şakir. *Hiz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Gudûnî, Abdullah b. Muhammed. "Kıymetü'l-İcâbiyye fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye el-Müstenbata min Kitâbi'l-Edebî'l-Müfred li'l-İmâm el-Buhârî ve Tasavvur Muktarah li Tadrîsihâ". *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî fi't-Terbiyye* 20 (2019), 111-136.
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995.
- Hökelekli, Hayati. *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

- İbn Ebî'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî. *Mekârimü'l-ahlâk*. Beyrut: Dârü Sâdır, 1999.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî. *el-Edeb*. Lübnan: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1420/1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. thk. Şuayb Arnaût. b.y.: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *el-Edebü'l-müfred Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Tahlil Yayınları, 2017.
- Kızıler, Hamdi. "Ahlakî Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi". *Millî Eğitim* 43/204 (2014), 5-17.
- Koca, Suat. *Hadis ve Ahlak -Kavram, Kuram, Literatür ve Tasavvur Eksenli Bir İnceleme-*. İstanbul: Kuramer, 2021.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî. 20 Cilt. Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1374/1955.
- Mutayrî, Muhammed b. Nâif. *el-Kiyemü'l-üseriyye el-küllîyye fî Kitâbi'l-Edebi'l-Müfred li'l-İmâm el-Buhârî*. Medîne: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, ts.
- Nazlıgül, Habil. "Ahlak Alanında Hadis Kullanımı ve Ahlak-ı Alai'deki Hadisler", Kınalı-Zâde Ali Efendi (1510-1572), *Erciyes Üniversitesi Matbaası* (1999), 72-82.
- Necati, M. Osman. *Hadis ve Psikoloji*. çev. Mustafa Işık. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen*. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1421/2001.
- Oral, Osman. "İmânın Sosyal Hayatta Tezâhürleri -Doğruluk, Güzel Ahlak, Sevgi ve Kardeşlik-" *Bilimname* 27/2 (2014), 159-175.
- Sevgili, Hamit. *İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî, Ebû Abdülazîz Kutbüddîn. *Hüccetullâhi'l-bâliga*. thk. Seyyid Sâbık. 2 Cilt. Beyrût: Darü'l-Cîl, 1426/2005.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Mekke: Dârü't-Terbiye ve't-Türâs, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen*. Ahmet Muhammed Şâkir. Mısır: Şirketü Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî 1395/1975.
- Yıldırım, Enbiya. *Din-Ahlak Ekseninde Hz. Muhammed*. İstanbul: Rağbet, 2007.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zîb, Ahmed. "Mebde' İnsâniyyat el-İnsân min Hilal el-Adab el-Müfred li-l-İmâm el-Buhârî: Müvâzene Tahlîliyye beyne el-Mu'âlece el-Nebeviyye ve-l-Mükârabât el-Felsefiyye el-Hadîse". *Câmiatü'l-Vasl* (Birleşik Arap Emirlikleri), March (2023), 1-26.

Orijinallik Beyanı / Declaration of Authenticity

Çalışma Turnitin programı aracılığıyla değerlendirilmiş olup, intihal tespit edilmemiştir. / The study was evaluated through the Turnitin program and no plagiarism was detected.

Akademik Etik Beyanı / Academic Ethics Statement

Bu çalışma, akademik etik kurallarına uygun olarak üretilmiştir. Araştırmada sunulan veriler bilimsel objektiflikten ödün vermeden okuyucuya nakledilmiştir. Çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıf verilmiştir. Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir. Araştırmada çeviri ve dil desteği konusunda Yükseköğretim Kurulunun yayınladığı etik rehber çerçevesinde ÜYZ araçlarından yararlanılmıştır.

This study was conducted in accordance with academic ethical guidelines. The data presented in the research have been conveyed to the reader without compromising scientific objectivity. All sources used in the study have been properly cited. Since the research is based on document analysis, ethical committee approval is not required. Translation and language support in the study were provided using AI-based tools in line with the ethical guidelines published by the Council of Higher Education.

İTHAF / DEDICATION / إهداء

Bu makale, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur ve bu nedenle yargılanması gerekmektedir.

This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel's brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel's attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes and therefore Israel must be prosecuted.

هذه المقالة موجهة إلى العلماء والطلاب وعاملين في مجال الصحة ورجال الدين والصحفيين والرضع والأطفال والمدنيين الأبرياء الذين فقدوا حياتهم بسبب الهجمات الوحشية واللاإنسانية وغير القانونية التي شنتها إسرائيل على الجامعات والمدارس والمستشفيات ومخيمات اللاجئين والمنازل والجوامع والكنائس الموجودة في غزة. فما تريده إسرائيل من نفي وتهجير أكثر من مليوني فلسطيني من أراضيهم ومنازلهم هو أمر غير إنساني. إن كافة ما تفعله إسرائيل من هجمات تتنافى مع حقوق الإنسان والحريات والقانون الدولي هي جرائم ولهذا السبب يجب محاكماته

Yazarlık Katkısı / Authorship Contribution

Araştırma tek yazarlıdır. / This research was conducted by a sole author.